

ISSN 2181-9130

Doi Journal 10.26739/2181-9130

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

9 ЖИЛД, 12 СОН

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ 9, НОМЕР 12

JOURNAL OF LAW RESEARCH

VOLUME 9, ISSUE 12

ТОШКЕНТ-2024

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF LAW RESEARCH

№12 (2024) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2024-12>

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Abdurasulova Qumriniso Raimqulovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Fayziev Shoxrud Farmonovich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

12.00.01 - ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ / ТЕОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА, ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ / THEORY OF LAW AND STATE, HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

Boboyev Halimboy Boboyevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Ahmedshaeva Mavlyuda Axatovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Adilxodjayeva Surayo Maxkamovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Sattorov Abdug'afvor
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Artur Gambaryan
yuridik fanlar doktori, professor (Armaniston)
Yosuke Shamoto
yuridik fanlar doktori, professor (Yaponiya)

12.00.02 - КОНСТИТУЦИОННИЙ ҲУҚУҚ, МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ, МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ / КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; ФИНАНСОВОЕ ПРАВО / CONSTITUTIONAL LAW; ADMINISTRATIVE LAW; FINANCIAL RIGHT

Malikova Gulchexra
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Xusanov Ozod Tillabayevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Selimanova Svetlana Mixaylovna
yuridik fanlar doktori (O'zbekiston)

Xvan Leonid Borisovich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)
Peshkova Xristina Vyacheslavovna
yuridik fanlar doktori, dotsent (Rossiya)
Sung Un Lee
yuridik fanlar doktori, professor (Janubiy Koreya)

12.00.03 - ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ / ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО / CIVIL LAW; BUSINESS LAW; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Oqyulov Omonboy
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Ro'zinazarov Shuhrat Nuraliyevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Ruziyev Rustam Jabborovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Borotov Mirodiljon Xomudjonovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Toshev Boboqul Norqobilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Shomuxamedova Zamira Shoislamovna
yuridik fanlar doktori, (O'zbekiston)
Ahmad Issa Altweissi
yuridik fanlar doktori, professor (Iordaniya)

12.00.04 - ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ХЎЖАЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ҲАҚАМЛИК ЖАРАЁНИ ВА МЕДИАЦИЯ / ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО; ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО; АРБИТРАЖНЫЙ ПРОЦЕСС И МЕДИАЦИЯ / CIVIL PROCEDURE LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW, ARBITRATION PROCESS AND MEDIATION

Esanova Zamira Normurodovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Mamasidiqov Muzaffar Musajonovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Jason A.
Kanton Federal sud markazi (AQSH)

12.00.05 - МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОИЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ / ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ / THE LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Usmanova Muborak Akmalxanovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Gasanov Mixail Yuriyevich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)
Sattorova Gulnoza Djurakulovna
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Murodova Gulnora
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)
Denisov Gleb
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)

Fayziyev Shuxrat Xasanovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Usmonov Muhammadi Bahridinovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Xolmuminov Juma
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Jo'rayev Yuldash Achilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Skripnikov Nikolay Kuzmich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Po'latov Baxtiyor Xalilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Salomov Baxrom Salomovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Salayev Nodirbek Saparbayevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Osmonaliev Qayrat
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Aleksey Kibalnik
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Kudryavtsev Vladislav Leonidovich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Sergey Shoshin
yuridik fanlar doktori, dotsent (Rossiya)
James B.
Eaglin Federal sud markazi (AQSH)

Rustambayev Mirzayusup Hakimovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Zufarov Rustam Axmedovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Kabulov Rustam
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Rajabova Mavjuda Abdullayevna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Taxirov Farhod
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Ismailov Isomiddin
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Hamidov Nurmuhammad Orif o'g'li
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (O'zbekiston)
Yuldoshev Rifat Raxmadjonovich
yuridik fanlar doktori, professor (Tojikiston)
Djansarayeva Rima Ernatovna
yuridik fanlar doktori, professor (Qozog'iston)
Yelena Antonyan Aleksandrovna
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Matthew Light
yuridik fanlar doktori, professor (Kanada)

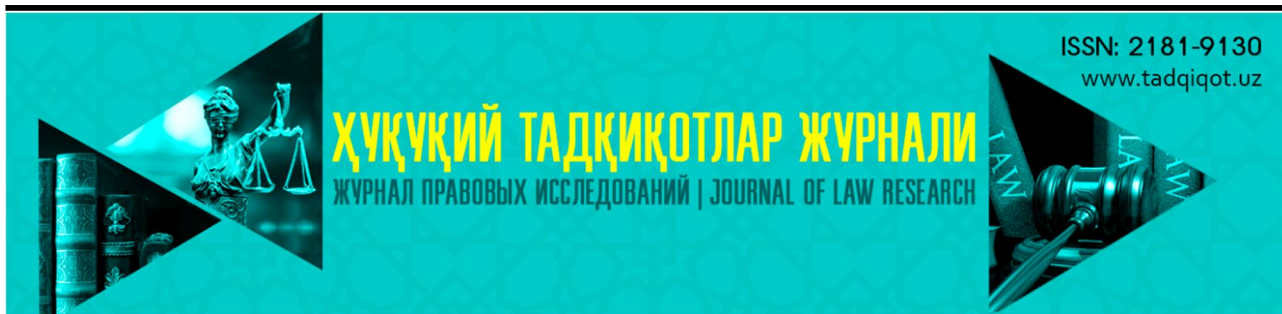
Inog'omjonova Zumratxon Fatxullayevna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Pulatov Yuriy Safiyevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
To'laganova Gulchehra Zaxitovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Muxiddinov Faxriddin Muxiddinovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Mirazov Davron Miragzamovich
yuridik fanlar doktori (O'zbekiston)
Rijakov Aleksandr Petrovich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)

Stoyko Nikolay Genadyevich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Iskandarov Zayniddin
yuridik fanlar doktori, professor (Tojikiston)
Sergey Pen
yuridik fanlar doktori, professor (Qozog'iston)
Aleksey Purs
yuridik fanlar doktori, dotsent (Belarus)
Jurgen Maurer
yuridik fanlar doktori, professor (Germaniya)
Kevin Curtin
yuridik fanlar doktori, professor (AQSH)

Ismoilov Bahodir Islamovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Matkarimova Gulchehra Abdusamatovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Yuldasheva Govverjan
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Alexander Trunk
yuridik fanlar doktori, professor (Germaniya)

1. Xidoyatov Parvizbek Istamovich EKSPERIMENTAL TARTIBGA SOLISHNING HUQUQIY TABIATI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	5
2. Ubaydullayev Abror Qutpilla o'g'li XIX-XX ASRLARDA ISLOM HUQUQIDA MOLIYA INSTITUTINING RIVOJLANISHIGA TA'SIR KO'RSATGAN SIYOSIY-HUQUQIY JARAYONLAR.....	12
3. Хамдамова Фируза Уразалиевна ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ.....	23
4. Шорахимов Хусан Муроджон ўғли ҚУРИЛИШ СОҲАСИДА ДАВЛАТ НАЗОРАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	32
5. Abdullayev Jamshid Djamilovich TIBBIY XIZMAT KO'RSATISH BO'YICHA AYRIM SHARTNOMAVIY MUNOSABATLARNI FUQAROLIK HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNI TAKOMILLASHTIRISH.....	41
6. Восиев Жамшид Мустафоевич ИНСОННИНГ БИОМЕХАНИК ЎЗГАРИШИДА ШАФФОФЛИК ВА ЖАВОБГАРЛИКНИ ОШИРИШ УЧУН РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ.....	49
7. Ашурова Нилуфар Ўктамовна ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРНИНГ ҲИМОЯСИ: ЖИНОЯТЛАР ТУРЛАРИ ВА УЛАРГА НИСБАТАН ЖАВОБГАРЛИК.....	63
8. Давлетмуратов Султанмурат Рустемович АЙРИМ ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРДА МЕҲНАТНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ҚОИДАЛАРИНИ БУЗИШ УЧУН ЖИНОИЙ ЖАВОБГАРЛИК: ҚИЁСИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛ.....	75
9. Хайдаров Шухратжон Джумаевич ХАВФ ОСТИДА ҚОЛДИРИШ ЖИНОЯТИНИ КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШ ВА ЎХШАШ ЖИНОЯТЛАРДАН ФАРҚЛАШ МАСАЛАЛАРИ.....	82
10. Иброхимов Бахтиёр Тойиржонович ПРОКУРОРНИНГ ЖИНОЯТ ИШИ КЎЗГАТИШ БОСҚИЧИДА ФУҚАРОЛАРНИНГ ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	90
11. Ширинкулов Бахтиёр Ифтихор ўғли ҚУРИЛИШДА МЕҲНАТ МУҲОФАЗАСИ ҚОИДАЛАРИНИ БУЗИШ: СУБЪЕКТ ВА ЖАБРАНУВЧИ ХУСУСИЯТЛАРИ.....	99
12. Xaydarov Mirsaid Mirjabborovich KUCHLI TA'SIR QILUVCHI YOKI ZAHARLI MODDALARNI QONUNGA XILOF RAVISHDA MUOMALAGA KIRITISHGA QARSHI KURASHISHNING AYRIM JHATLARI.....	107

Ubaydullayev Abror Qutpilla o‘g‘li,
Toshkent davlat yuridik universiteti doktoranti
E-mail: aubaydullayev227@gmail.com

XIX-XX ASRLARDA ISLOM HUQUQIDA MOLIYA INSTITUTINING RIVOJLANISHIGA TA’SIR KO’RSATGAN SIYOSIY-HUQUQIY JARAYONLAR

For citation: Ubaydullaev Abror Qutpilla ugli. THE POLITICAL AND LEGAL PROCESSES THAT INFLUENCED THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL INSTITUTIONS IN ISLAMIC LAW DURING THE 19TH-20TH CENTURIES. Journal of Law Research. 2024, 9 vol., issue 12, pp. 12-22

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.14259903>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada XIX-XX asrlarda islom huquqi moliya institutining rivojlanishi hamda o‘sha davr siyosiy-huquqiy jarayonlarining bu jarayonga ta’siri batafsil hamda tadrijiy tahlil qilingan. Shuningdek, yevropa kontinental hamda umumiy huquq oilasi negizidagi tizimlarning musulmon mamlakatlariga, ularning huquqiy o‘ziga xosligiga, moliyaviy-huquqiy tizimlariga ta’siri tahlil qilingan. Shu bilan birga, XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, bir qator mamlakatlarda islom moliyasi o‘z taraqqiyotining keying bosqichiga chiqish asnosida uni huquqiy tartibga solishga qaratilgan bir qator tashabbus hamda amaliy natijalar maqolaning asosida nazarda tutilgan.

Kalit so‘zlar: Huquq, xalqaro, mustamlakachilik, institut, tizim, islohot, moliya.

Убайдуллаев Аброр Қутпилла ўгли,
Докторант Ташкентского государственного юридического университета
E-mail: aubaydullayev227@gmail.com

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРОЦЕССЫ, ПОВЛИЯВШИЕ НА РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВОГО ИНСТИТУТА В ИСЛАМСКОМ ПРАВЕ В XIX-XX ВЕКАХ

АННОТАЦИЯ

В данной статье подробно и поэтапно анализируется развитие финансового института в исламском праве в XIX-XX веках, а также влияние политико-правовых процессов того времени на этот процесс. Кроме того, рассматривается влияние европейских континентальных и общих правовых систем на мусульманские страны, их правовую специфику и финансово-правовые системы. Также, к второй половине XX века, в ряде стран исламская финансовая система достигла следующего этапа своего развития, что привело к целому ряду инициатив и практических результатов, направленных на правовое регулирование, которые обсуждаются в статье.

Ключевые слова: Право, международный, колониализм, институт, система, реформа, финансы.

Ubaydullaev Abror Qutpilla ugli,

Doctoral student at Tashkent State University of Law

E-mail: aubaydullayev227@gmail.com

THE POLITICAL AND LEGAL PROCESSES THAT INFLUENCED THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL INSTITUTIONS IN ISLAMIC LAW DURING THE 19TH-20TH CENTURIES

ANNOTATION

The article provides a detailed and gradual analysis of the development of Islamic financial institutions in the 19th-20th centuries and the impact of political and legal processes during that period on this development. Additionally, the influence of the European continental and common law systems on Muslim countries, their legal peculiarities, and financial-legal systems is analyzed. Furthermore, by the second half of the 20th century, a number of countries were at the next stage of development of Islamic finance, leading to several initiatives and practical outcomes aimed at regulating it legally, which are discussed in the article.

Keywords: Law, international, colonialism, institution, system, reform, finance.

XIX va XX asrlarda islomiy moliyaviy institutlarning rivojlanishiga siyosiy va huquqiy kuchlar katta ta'sir ko'rsatdi. Mustamlakachilik davrida musulmon aholisi ko'p bo'lgan hududlar ustidan nazorat o'rnatgan kolonial kuchlar Shariat qonunlariga asoslangan an'anaviy moliyaviy amaliyotlarni yangi sekulyar huquqiy tizimlar bilan almashinuviga olib keldi. Islomiy moliyaviy tizimning asosiy tamoyillari – riskni bo'lishish, ribo (foiz) taqiqlanishi va etika asosidagi sarmoyalar – tobora globallashtayotgan iqtisodiy muhitda o'z o'rnini topishga qiynaldi.[1] Islomiy moliya va mustamlakachilik huquqiy tizimlari o'rtasidagi bu o'zaro ta'sir ikki tomonlama jarayonga olib keldi: ayrim islomiy institutlar sekulyar iqtisodiyotlarda ishlashga moslashdi, boshqalari esa islomiy qadriyatlarni qayta tiklashga qaratilgan harakatlar orqali yangi hayotga ega bo'ldi.

Islomiy moliya faqat iqtisodiy ehtiyojlarga javob bermasdan, balki ijtimoiy va siyosiy oqimlarning bir qismiga aylandi. U musulmon jamiyatlarini shakllantirgan muhim huquqiy va siyosiy o'zgarishlarga qarshi munosabat bildirgan islomiy islohot va qayta tiklanish harakatlarining bir qismiga aylandi. [2]

Yangi moliyaviy-huquqiy tizimga javoban, islomiy olimlar va islohotchilar Shariatning zamonaviy moliyaviy ehtiyojlarga mos keladigan, lekin uning axloqiy mohiyatini saqlab qoluvchi izohlarini o'rganishga kirishdilar. Bu harakatlar faqat islomiy moliyani himoya qilishni emas, balki uni globallashtayotgan iqtisodiyotda o'z ahamiyatini ko'rsatishni maqsad qilgan edi. Ushbu davr islomiy moliyaning qayta tiklanishi uchun zamin yaratdi; 1970-yillarga kelib, musulmonlar ko'pchilik bo'lgan mamlakatlar o'z iqtisodiy siyosatlarini islomiy qadriyatlar bilan muvofiqlashtirishga intildilar. Malayziya va Saudiya Arabistoni kabi mamlakatlarda huquqiy tuzilmalar o'rnatilishi orqali islomiy moliyaning milliy va xalqaro huquqiy tizimlarda faoliyat yuritishi uchun yangi davr boshlandi va bu an'anaviy moliyaga alternativ sifatida xizmat qila boshladi.[3]

Mustamlakachilik davrida shakllangan an'anaviy moliyaviy tizim islomiy huquqiy va moliyaviy tizimlarni sezilarli darajada izdan chiqardi. Angliya, Fransiya va Gollandiya kabi mustamlakachi kuchlar ko'pincha o'z koloniyalarida sekulyar huquqiy kodlarni joriy qilib, islomiy sudlar va an'anaviy moliyaviy amaliyotlarni siqib chiqardi. Bu yangi tizimlar foiz asosidagi kreditlash va bank faoliyatini rag'batlantirdi, bu esa islomiy moliya tamoyillariga ziddiyat tug'dirdi. Shariatga asoslangan tizimlardan sekulyar qonunlarga o'tishi islomiy moliyaviy institutlarga uzoq muddatli ta'sir ko'rsatdi va iqtisodiy hayotda shariatning rolini kamaytirdi.

Islomiy huquq tizimining inqirozi va Yaqin Sharqdagi tijorat fiqhining yo'q bo'lib ketishi, o'z navbatida, Usmonli imperiyasining tanazzuli va uning Tanzimat davridagi modernizatsiya jarayonlari, shuningdek, 19-asrda Fransiyaning Jazoirni mustamlakaga aylantirish bilan chambarchas bog'liqdir. Bu ikki tarixiy voqea haqida umumiy ma'lumot berishdan oldin, Napoleonning Misrni zabt etishi natijasida Misr huquqiy tizimiga bo'lgan ta'sirini ham tilga olish o'rinlidir.

1798-yilda Napoleon qo'mondonligi ostida Misrni bosib olib, 1798-yildan 1801-yilgacha ushbu hududni egallab turgan Fransiya, Misr huquq va qonun tizimiga sezilarli ta'sir o'tkazdi. Ayniqsa, u yerda savdo sudlarini tashkil etish orqali bu ta'sir kuchaydi. Ushbu savdo sudlari, "musulmon va nomusulmon a'zolar teng sonli" tarkibda tuzilgan edi. Garchi Fransiyaning Misrga hujumi Islomiy huquq tizimini to'liq bekor qilmagan bo'lsa-da, savdo sudlarining tashkil etilishi qozilarni tijorat masalalari bo'yicha vakolatidan mahrum qildi.[4]

Fransuz sud tizimida bo'lgani kabi, tayinlangan sudyalarning savdogarlar edi va shu sababli mahalliy savdogarlar jamoalaridan tanlab olinardi. Shuningdek, Misrda xususiy huquqning ikki qismga—fuqarolik huquqi va tijorat huquqiga—ajratilishi ham fransuzlarning ta'sirini aks ettiradi, chunki shariatda bunday farqlanish mavjud emas edi.[5] Bu farqlanish juda muhimdir, chunki "keyinchalik Usmonli imperiyasi va Usmonli modeli ta'sirida bo'lgan tizimlarda G'arb uslubidagi tijorat huquqini joriy etishni osonlashtirish uchun foydalanilgan." Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika mintaqalarida bu ajratish shar'iy huquqni faqat oila, meros va shaxsiy maqom masalalariga qaratib, Yevropa huquqini huquqiy tizimlarga kiritish orqali huquqiy tanlab olish jarayonini kengaytirgani ko'rinadi.[6]

XIX asrning o'rtalariga kelib, G'arb davlatlari musulmon dunyosida harbiy, siyosiy, iqtisodiy va ilmiy sohalarida ustunlikni qo'lga kiritdi. Bu holat Usmonli imperiyasini o'z mavqeini mustahkamlash yo'lida tezkor islohotlarga qo'l urishga undadi. Ushbu islohotlar, umuman, Tanzimat deb atalib, imperiyada muhim huquqiy o'zgarishlarni o'z ichiga oldi. Bu o'zgarishlar, xususan, musulmon ulamolari va shariatning jamiyatdagi roliga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Masalan, 1840-yilda tijorat sudlari tashkil etildi, 1850-yilda esa Tijorat Kodeksi joriy qilindi.

Usmonli Tijorat Kodeksini yaratishda, aslida, Napoleonning 1807-yilgi Fransuz "Tijorat kodeksi"dan nusxa olish maqsad qilingan edi. Lekin bu kodeks Usmonli imperiyasining shariatga asoslangan tijorat tizimiga to'liq mos kelmadi. Shuningdek, Usmonli qonun chiqaruvchilari Fransuz "Tijorat kodeksi" ichida tijorat kompaniyalari haqida kerakli qoidalar yo'qligini payqamagan edi, chunki bu qoidalar, aslida, Fransuz Fuqarolik Kodeksida keltirilgan edi.[7]

Fransuz "Fuqarolik kodeksi" Usmonli imperiyasida tatbiq etilmaganligi sababli, Usmonli Tijorat kodeksi huquqiy jihatdan bir qancha bo'shliqlarga duch keldi; masalan, unda kompaniya huquqiga oid bir qancha qoidalar mavjud edi, ammo "kompaniya"ning o'zi aniq ta'riflanmagan edi. Shuningdek, unda o'n moddadan iborat, qisqa shaklda tuzilgan "société anonyme" (aksiyadorlik jamiyati) bo'yicha bir bob bor edi. Ushbu tuzilma Fransiya tezda kompaniya huquqidagi eng moliyaviy ahamiyatli vositaga aylanayotgan edi.

Usmonli "Tijorat kodeksi" qabul qilinganidan so'ng, 1858-yilda Jinoyat kodeksi, 1861-yilda "Tijorat protsedura kodeksi" va 1863-yilda "Dengiz savdosi kodeksi" joriy etildi; bularning barchasi fransuz huquqiga asoslangan edi. Keyingi kodifikatsiya jarayonida Usmonli imperiyasi Mejelle (Majallat)ni ishlab chiqdi, u shariatga, asosan, hanafiy mazhabiga asoslangan fuqarolik huquqi va fuqarolik protsedurasining keng qamrovli kodeksini yaratish uchun mo'ljallangan edi. 1869 yildan 1876 yilgacha ulamolar tomonidan tayyorlangan ushbu kodeks, aslida, shariatning tabiiy, o'ziga xos xususiyatiga zid edi, chunki shariat o'z mohiyatiga ko'ra, kodifikatsiya qilinmagan, huquqiy doktrinalar, prinsiplari, qadriyatlar va fikrlar to'plamidir.[8] Shu sababli, bu jarayon ulamolarni "huquq himoyachilari" sifatidagi rolikdan mahrum qildi. Darhaqiqat, Mejellening qabul qilinishi, qozilar uchun emas, balki dunyoviy sudlar uchun mo'ljallangan bo'lgani sababli, ulamolarning dastlabki o'rnini yo'qqa chiqardi.

Usmonli imperiyasining Yevropa davlatlariga nisbatan mavqeini mustahkamlash maqsadida amalga oshirilgan Tanzimat islohotlari, aslida, Imperiya uchun qimmatga tushdi va barcha tashabbuslarni moliyalashtirish uchun yetarli daromad keltira olmadi. 1876 yildan 1914 yilgacha bo'lgan davrda Usmonli imperiyasi Yevropa davlatlari qarshisida ancha zaiflashdi va Birinchi jahon urushidagi mag'lubiyat Usmonli imperiyasining qulashiga olib keldi.

Fransuz huquqining transplantatsiyasi Misrda ham amalga oshirildi. Ismoil Posho hukmronligi davrida, xususan, 1874-yilda Ismoil Posho tomonidan berilgan farmon asosida Misr Usmonli imperiyasidan sud va ma'muriy jihatdan mustaqillikka erishdi.[9]

1875-yilga kelib, Misrda Mahalliy aralash sudlar (Mixed Courts) tashkil etildi. Ular Misrliklar va xorijliklar o'rtasidagi nizolarni hal etish uchun, faqatgina Fransuz huquqiga asoslangan bir qator kodekslarni, jumladan, Fuqarolik kodeksi, Jinoyat kodeksi, Tijorat kodeksi, Dengiz savdosi kodeksi, Fuqarolik va Tijorat protsedura kodeksi hamda Jinoyat protsedura kodeksini joriy qildi.[10] 1937-yilda imzolangan Montryo Konvensiyasi bilan Misrdagi Aralash sudlar tizimi 12 yillik o'tish davridan so'ng bekor qilindi. Bu tizim 1949-yilda rasman tugatilib, uning yurisdiksiyasi Milliy Sudlarga o'tkazildi. Ushbu o'tish jarayoni yangi qonunlar, xususan, 1948-yilda qabul qilingan va 1949-yilda kuchga kirgan yangi Misr Fuqarolik kodeksini yaratishga olib keldi. Asosan Fransuz huquqiga asoslangan ushbu kodeks taniqli misrlik huquqshunos Abdul Razzoq Sanhuriy boshchiligidagi komissiya tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u Suriya, Iroq va Quvayt kabi arab-musulmon davlatlari uchun namuna sifatida qabul qilingan.

E'tiborlisi, yangi Fuqarolik Kodeksining sha'riatga asoslangan qoidalari umumiy qoidalarning, ehtimol, 5 dan 10 foizigacha bo'lgan qismini tashkil qiladi. 1948-yilgi Misr Fuqarolik kodeksining 1-moddasida sudyaga kodeks qoidalarining matn va ruhiga muvofiq hukm chiqarish topshiriladi; agar bunday qoidalar mavjud bo'lmasa, urf-odatga, va agar urf-odat yo'q bo'lsa, islomiy shariat qoidalariga ko'ra qaror chiqarish lozimligi belgilangan. Shuningdek, urf-odat mavjud bo'lmasa, sudya tabiiy huquq va adolat qoidalarini qo'llashi kerak. Shu tariqa, "Arab Yaqin Sharqining zamonaviy huquqiy tarixida, ehtimol, ilk bor shariat dunyoviy qonunchilikni qo'llab-quvvatlash uchun rasmiy ravishda yordamchi rolni o'ynagan. Shariat qoidalari qonun va urf-odatdagi bo'shliqlarni to'ldirishi kerak edi." [9, B.770]

Biroq, Misrning huquq va sud tizimidagi bunday o'zgarishlar, shuningdek, boshqa ko'plab arab davlatlarida kuzatilganidek, shariat qoidalari asosan oila, meros va shaxsiy maqom masalalariga cheklab, Fransuz huquqiga asoslangan dunyoviy qonunlarni joriy etish orqali islomiy huquqni tanlab qo'llash amaliyotini yashirib qola olmadi.[10, B.326]

1830-yildan 1962-yilgacha davom etgan Fransiyaning Jazoirni mustamlakaga aylantirishi ham Islomiy huquq tizimining zaiflashishiga sabab bo'ldi, chunki fransuz huquqshunoslari tomonidan "Jazoir musulmon huquqi" (droit musulman algérien) deb atalgan islomiy-fransuz huquqiy aralashmasi ishlab chiqildi. Aksariyati fransuz bo'lgan huquqshunoslar bilan birga, fransuz sudyalari qozilar va diniy sudlarni o'rnini egallay boshladilar. Bu holat shariatni huquqiy doktrina va prinsiplar majmuasi sifatida talqin qiluvchi qozilarning ta'sirini kamaytirdi. Natijada, mamlakatdagi musulmon sudlari soni keskin qisqardi — 1870-yilda 184 ta bo'lgan sudlar soni 1890-yilga kelib 61 taga tushib qoldi. [10, B.293-327]

Jazoir 1962-yilda mustaqillikka erishgan vaqtda, sha'riat faqat oila huquqi sohasigagina cheklangan edi. Islomiy huquqning tanlab qo'llanishi, musulmonlar ko'pchilikni tashkil etuvchi mamlakatlarda keng tarqalgan bo'lib, ko'plab mualliflar tomonidan tanqid qilindi. Shu sababli 1984-yilda Jazoirdagi 1975-yilgi Fuqarolik kodeksidan farqli ravishda oila kodeksi qabul qilindi.

1962-yilda Jazoir huquqi, asosan, fransuz huquqiga asoslangan, xususan, savdo, bank va moliya sohalarida aralash yoki o'ziga xos (sui generis) tizimga aylandi.

19-asr Islom huquqiy tizimi uchun muhim burilish davri bo'lib, aynan shu vaqtda tijorat faoliyati o'zgarib, musulmon mamlakatlar Yevropa davlatlari bilan raqobatlasha olish uchun yangi yo'llarni izlashga majbur bo'lishdi. Bu o'zgarishlar Islom huquqi va islomiy tijorat qoidalarining asta-sekin zaiflashishiga olib keldi.[11] Dastlabki davrlarda musulmon ko'pchilik bo'lgan hududlar klassik fiqh qoidalari asosida boshqarilgan bo'lsa, keyinchalik ular shariatga faqat tavsiyanoma sifatida murojaat qiluvchi, asosan fransuz huquqiga asoslangan aralash tizimga o'tishdi.

Britaniya nazorati ostidagi Hindistonda mustamlakachi ma'muriyat Britaniya umumiy qonunchiligi asosida Hindiston Jinoyat Kodeksini joriy qildi. Bu kodeks savdo va moliya sohasidagi ko'plab jihatlarni qayta belgilab, islomiy sudlarni nikoh va meros kabi shaxsiy masalalargagina cheklab qo'ydi, moliyaviy va tijorat nizolarini esa chetga chiqardi. Natijada, Britaniya Hindistonidagi musulmonlar o'z e'tiqodlariga ko'pincha ziddiyatli bo'lgan sekulyar sudlar va an'anaviy moliyaviy tizimlarda harakat qilishga majbur bo'ldilar.[12] Mustaqillikka erishgach, mustamlakachilik merosi islomiy moliyaga o'z ta'sirini ko'rsatishda davom etdi. Misr, Pokiston va Malayziya kabi mamlakatlarda mustamlakachilikdan keyingi hukumatlar iqtisodiyotlarini modernizatsiya qilish

maqsadida g'arbiy moliyaviy institutlar va amaliyotlarni joriy etishga intildilar, bu esa ko'pincha islomiy moliyaviy tamoyillarni yanada chetga chiqardi. Ammo bu o'zgarishlar an'anaviy islomiy olimlar va islohotchilar tomonidan qarshilikni kuchaytirdi, ular shariatga asoslangan moliyaga qaytishni talab qilishdi. Javoban, ba'zi hukumatlar mavjud huquqiy tizimlariga islomiy moliyani integratsiya qilish usullarini o'rganishni boshladilar. Bu integratsiya islomiy bank modellarini va shariatga mos moliyaviy vositalarni ishlab chiqish kabi huquqiy innovatsiyalarni o'z ichiga olgan asta-sekinlik bilan amalga oshirilayotgan jarayon edi.[13]

Kolonial qaramlikdan ozod bo'lgan ko'plab yangi tashkil etilgan hukumatlar mustamlakachilikdan qolgan huquqiy asoslarni saqlab qolgan holda sekulyar bank qonunlarini davom ettirdilar, bu esa islomiy moliyaga kam joy qoldirdi. Masalan, Pokiston kabi davlatlarda islomiy moliyani joriy etish bo'yicha dastlabki urinishlar yuridik to'siqlarga duch keldi, chunki bu davlatlarning huquqiy tizimlari Britaniya ta'sirini meros qilib olgan edi. Shunga qaramay, 20-asr o'rtalarida ko'tarilgan islomiy islohot harakatlari islomiy moliyaviy amaliyotlarning rasmiy tan olinishi uchun yo'l ochdi. Ushbu harakatlar sekulyar va islomiy banklarni qamrab oluvchi ikki tomonlama huquqiy tizimlarni himoya qilib chiqdi va natijada Malayziya va Pokiston kabi mamlakatlarda islomiy moliyani qayta tiklashga olib kelgan islohotlar amalga oshirildi.[18]

20-asrning oxirlariga kelib, Shariat kengashlari va maslahat kengashlari kabi yuridik tuzilmalar moliyaviy mahsulotlarning islomiy qonunlarga muvofiqligini ta'minlash uchun tashkil etildi. Bahrayn va Malayziya kabi mamlakatlarda ushbu maslahat kengashlariga rasmiy huquqiy maqom berilib, ularga islomiy banklar ustidan nazorat vakolati yuklatildi. Islomiy tiklanish harakatlarining siyosiy sa'y-harakatlari va huquqiy islohotlar birlashgan holda islomiy moliyaning zamonaviy iqtisodiyotlarga integratsiyalashishiga yordam berdi va bu jarayon unga musulmon dunyosidan tashqarida ham kengayish imkonini berdi hamda global moliyaviy tizimda ishtirok etishga yo'l ochdi.

19 va 20-asr boshlarida islomiy olimlar Shariat tamoyillariga asoslangan an'anaviy moliyaviy amaliyotlarni qo'llab-quvvatladilar. Usmoniylar imperiyasidan tortib boshqa mintaqalardagi olimlar, vaqf (vaqf yoki vaqf – endowment) va zakot (ehson) kabi institutlarni muhim iqtisodiy vositalar sifatida ta'kidladilar. Ushbu amaliyotlar nafaqat diniy majburiyatlarni bajarish, balki islomiy qadriyatlarga mos keladigan moliyaviy alternativlarni taqdim etdi.[14] Masalan, vaqf jamiyat farovonligi va jamoat xizmatlari uchun katta moliyaviy manbaa sifatida faoliyat yuritdi va bu amaliyotni mustamlakachilik sekulyar tizimlarining bosimi ostida saqlab qolishga harakat qilayotgan olimlar tomonidan qo'llab-quvvatlandi.

Ahmad Ibn Muhammad al-Shofi'i kabi yetakchi olimlar zamonaviy iqtisodiyot bilan mos keladigan moliyaviy vositalarni ishlab chiqish uchun islomiy fiqhni o'rgandilar. Mudaraba (foyda ulashish) va murobaha (hissa qo'shish asosidagi moliyalashtirish) kabi vositalar keyinchalik islomiy bank tizimlari uchun asos yaratdi.[15] Shariatga mos yechimlarni taklif etish orqali an'anaviy moliyaviy tizim islomiy moliyaning kolonial kontekstda rivojlanishi mumkinligini ko'rsatdilar va siyosiy hamda huquqiy qiyinchiliklarga qaramay islomiy tamoyillarga asoslangan institutlarni qo'llab-quvvatladilar. Ularning ishlari islomiy moliyaviy amaliyotlarni globallashtirayotgan iqtisodiyotga integratsiyalash uchun asos yaratdi.

Sohaga oid an'anaviy islohot harakatlari vakillari shariat tamoyillarini saqlab qolish uchun tez o'zgarayotgan huquqiy muhitda alternativ huquqiy mexanizmlarni o'rgandilar. Masalan, Usmoniylar imperiyasida islomiy olimlar va huquqshunoslar jamoat farovonligi va ta'lim uchun muhim moliyaviy manba bo'lgan vaqfning huquqiy himoyasini talab qildilar. 1858-yilgi Usmoniylar Vaqf Qonuni vaqf mulklarini boshqarish va ulardan foydalanish qoidalarini kodifikatsiya qilib, ularni musodara qilinishidan himoya qildi va ularning Yevropa huquqiy normalarining ta'siri ortib borayotgan bir vaqtda islomiy ijtimoiy va moliyaviy maqsadlarga xizmat qilishini ta'minladi.

Islohotchi huquqshunoslar shuningdek, islomiy tamoyillar bilan kolonial huquqiy tizimlarga mos keladigan shakllarni birlashtirgan gibrid shartnomalarni ishlab chiqdilar. Masalan, qarz al-hasan (bexojat qarz) kolonial sudlarda qonuniy jihatdan amalga oshirilishi mumkin bo'lgan shartnoma sifatida qayta tuzildi va shu bilan birga Shariatga muvofiqligini saqlab qoldi. Ushbu olimlar shunday shartnomalar islomiy qadriyatlarni saqlab qolgan holda, musulmonlarga kolonial manfaatlar ustun

bo'lgan iqtisodiyotlarda ishtirok etish imkoniyatini taqdim etishini ta'kidlash uchun fiqh (islomiy huquqshunoslik) asosida huquqiy dalillarni ishlab chiqdilar.

XX asr davomida ayrim islomiy islohot harakatlari an'anaviy islomiy moliya va g'arb iqtisodiy tizimlari o'rtasida muvozanat topishga intildilar. Misrdagi Muhammad Abduh kabi ziyolilar islomiy tamoyillarning zamonaviy dunyo bilan birga yashashi uchun islohotlar kiritishni talab qildilar. Abduh islomiy qonunlarning moliyaviy tranzaksiyalar kabi zamonaviy ehtiyojlarni qondirish uchun qayta talqin qilinishi mumkinligiga ishondi. Ushbu islohotchilar musulmon tadbirkorlari ehtiyojlarini qondirish maqsadida mudaraba va ijarah (ijaraga berish) kabi strukturalarni joriy etdilar.

Pokistonda Maulana Maududiy kabi mutafakkirlar Shariat barcha hayot jabhalarini, jumladan moliyani ham boshqaradigan davlatchilikni tasavvur qildilar. Maududiy foizsiz ishlaydigan moliyaviy institutlarni himoya qilib, ularni foyda ulashish modellariga yo'naltirdi. Uning g'oyalari 1970-yillarda Pokistonda amalga oshirilgan islomiy bank tajribalariga asos yaratdi va bu tajribalarda ribo (foiz)dan qochish uchun mudaraba va musharaka (qo'shma korxonalar) kabi mexanizmlar ishlatildi. Bu muvofiqlashtiruvchi yondashuv diniy qadriyatlarini saqlab qolgan holda modernizatsiyaga intilayotgan davlatlarda islomiy moliyaviy tizimlar rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi.

Ushbu muvofiqlashtirish harakatlari islomiy moliyaning zamonaviy iqtisodiyotda an'anaviy amaliyotlarni zamonaviy kontekstga moslashtirish orqali rivojlanishi mumkinligini ko'rsatdi. Bu yondashuv nafaqat Shariatga mos moliyaviy variantlarni izlayotgan musulmonlar, balki axloqiy moliyaga qiziqayotganlar uchun ham ma'qul bo'ldi. Natijada, musulmon dunyosi bo'ylab turli institutlar islomiy moliyaviy modellarga o'tishni boshladilar va bu islomiy tamoyillarni hurmat qilgan holda global bozorlar bilan birga faoliyat yuritishga qaratilgan moliyaviy tizimga o'zgarishni anglatdi.[16]

Islohot harakatlari, islomiy moliyani yangi tashkil etilgan musulmonlar ko'p bo'lgan davlatlarning zamonaviy huquqiy tizimlariga integratsiya qilish uchun shariatga mos keladigan institutlarni qo'llab-quvvatlaydigan qonunchilikni ishlab chiqish bo'yicha faoliyat yuritdilar. Misrda, masalan, Rashid Rido kabi olimlarning islohotchi g'oyalari islomiy moliyaga imkoniyat yaratuvchi qonunlarni ishlab chiqishga ta'sir ko'rsatdi. Rido Shariat zamonaviy huquqiy tizimlar bilan uyg'unlikda ishlashi mumkinligini, bu orqali islomiy banklarning davlat nazoratida faoliyat yuritishiga imkon yaratishini ta'kidladi.

Pokistonda huquqiy islohotlar davlatning konstitutsiyaviy tizimiga islomiy tamoyillarni kiritish orqali amalga oshirildi. Mustaqillikdan so'ng Pokiston islomlashtirish jarayonini boshladi va bu jarayonda islomiy moliyaviy shartnomalarni tartibga soluvchi Hudud ordinarlari qabul qilindi. Ushbu huquqiy islohotlar banklarga mudaraba va musharaka kabi foyda-zarar ulashish tartiblarini qabul qilish imkonini berdi, shariat tamoyillarini milliy huquqiy tizimga kiritdi.

Malayziya ham innovatsion yondashuvni qabul qildi va 1983-yilda Islomiy Bank Qonuni qabul qilindi, bu qonun islomiy moliyaviy institutlar uchun keng qamrovli huquqiy asos yaratdi. Ushbu qonun islomiy banklar faoliyatiga davlat tartibga solishiga muvofiq, Shariatga mos operatsiyalarni amalga oshirishda ularga muayyan avtonomiya berdi. Shuningdek, ushbu qonun takoful (islomiy sug'urta) uchun ham qoidalarni o'z ichiga oladi, bunda ishtirokchilarning mablag'lari omonat jamg'armasi sifatida himoyalanaadi va an'anaviy sug'urtadan ajralib turadi. Keyinchalik, Malayziya Qimmatli Qog'ozlar Komissiyasi islomiy obligatsiyalar (sukuk)ni tartibga soluvchi huquqiy standartlarni kiritdi, bu esa Shariatga muvofiqlikni ta'minlash bilan birga mamlakat kapital bozoridagi talablarni ham qondirdi. [3, B.37-41]

Pokiston va Malayziya kabi davlatlar tomonidan amalga oshirilgan ushbu huquqiy islohotlar shariat tamoyillarining zamonaviy huquqiy tizimlar bilan birga yashash imkoniyatini namoyish etdi. Ushbu islohotlar islomiy moliyaning kengayishi uchun asos bo'lib xizmat qildi va islomiy moliyani huquqiy tizimlariga integratsiya qilishga qiziqqan boshqa musulmon davlatlar uchun namuna sifatida xizmat qildi. Shariat va zamonaviy huquqiy standartlar o'rtasidagi ushbu muvofiqlik islomiy moliyaning moslashuvchanligini va uning strukturalashtirilgan hamda tartibga solingan muhitda axloqiy moliyaviy yechimlarni taklif qilish imkoniyatini ko'rsatdi.[18]

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida ko'pchilik musulmon mamlakatlardagi sekulyarizatsiya islohotlari islomiy moliyaviy institutlar tarkibini sezilarli darajada o'zgartirgan huquqiy tizimlarni

kiritdi. Ushbu islohotlar moliyaviy va iqtisodiy qonunlarni Yevropa sekulyar kodekslariga moslashtirishni maqsad qilib, ko'pincha shariat tamoyillari bilan bevosita ziddiyatda bo'ldi. Masalan, Usmoniylar imperiyasida Tanzimat islohotlari (1839–1876) qator huquqiy o'zgarishlarni olib keldi, jumladan, 1850-yilda qabul qilingan Usmoniylar Tijorat Kodeksi. Frantsiya tijorat kodeksiga asoslangan ushbu qonun moliyaviy tizimni sekulyar modellarga yo'naltirib, foizga asoslangan banklar tashkil etildi va moliyaviy tranzaksiyalarni davlat qonunchiligini diniy ta'sirdan ajratilgan asosda tartibga soldi. Natijada, tijorat masalalarini avval shariat nazorati ostida bo'lgan holatda sekulyar sudlar boshqarishga kirishdi va islomiy moliyaviy amaliyotlarga bo'lgan ta'sirini kamaytirdi.[17]

Turkiyada 1920- va 1930-yillarda Mustafa Kamol Otaturk tomonidan olib borilgan keng ko'lamli islohotlar moliyaviy tizimda sekulyar huquqiy tamoyillarni yanada mustahkamladi. 1926-yilgi Fuqarolik Kodeksi barcha tijorat va moliyaviy tranzaksiyalarni tartibga solish uchun shariat asosidagi sudlarni yagona sekulyar sud tizimi bilan almashtirdi. Shveysariya qonunchiligiga asoslangan ushbu kodeks g'arb uslubidagi bank faoliyati va foizli kreditlarga qulay huquqiy muhit yaratib, islomiy moliyaviy amaliyotlarni davlat huquqiy tizimidan chiqarib yubordi.

Tunisda esa, fransuz mustamlakachiligi davrida Fransiya Fuqarolik Kodeksi qabul qilinib, sekulyar bank qonunlarini o'z ichiga olgan va islomiy moliyaviy institutlarni rasmiy iqtisodiyotdan chetlatgan. Mustaqillikdan so'ng ham Tunis ko'plab sekulyar huquqiy tuzilmalarni saqlab qoldi va moliyaviy qoidalar xalqaro standartlarga mos kelishini ta'minladi. Bu esa islomiy moliyani cheklab, uning rolini davlat tomonidan ruxsat etilgan moliyaviy institutlardan tashqarida, asosan jamoatchilik asosidagi norasmiy tranzaksiyalarga qaratdi.

Biroq, ushbu sekulyar islohotlar ko'plab musulmonlar orasida sekulyarizatsiyani islomiy qadriyatlarni yo'q bo'lib ketishi sifatida ko'rgan tiklanish reaksiyasini keltirib chiqardi. Bu munosabat XX asr oxirlarida islomiy moliyaviy tamoyillarga bo'lgan qiziqishning qayta tiklanishiga olib keldi, chunki odamlar o'z diniy e'tiqodlariga mos keladigan moliyaviy tizimlarni izlay boshladilar. Sekulyarizatsiya harakatlari global moliyaviy tizimlarni qabul qilish va islomiy identifikatsiyani saqlash o'rtasidagi ziddiyatni ko'rsatib, keyinchalik islomiy bank islohotlari uchun asos yaratdi.

XX asrning ikkinchi yarmida islomiy moliya keng ko'lamli islomiy tiklanishning bir qismi sifatida jonlandi. Ayniqsa iqtisodiy inqirozlardan keyingi G'arb iqtisodiy modellaridan umidsizlik islomiy qadriyatlarga qaytishni rag'batlantirdi. Misrda Sayyid Qutb va Pokistonda Abul Ala Maududiy kabi fikr yetakchilari islomiy tamoyillarni adolatli va axloqiy alternativ sifatida ilgari surib, kapitalizmni ekspluatatsion va axloqan noto'g'ri deb tanqid qildilar.[19]

Islomiy tiklanish harakatlari hayotning barcha jabhalarida, jumladan moliyada ham islomiy qadriyatlarni qayta tiklashga intildi. Ushbu e'tibor 1975-yilda birinchi zamonaviy islomiy bank, Dubay Islom Banki, tashkil etilishiga olib keldi. Bank Shariatga mos moliyaviy xizmatlarni taqdim etib, islomiy moliyaning global kengayishi uchun poydevor yaratdi. O'sha o'n yillikda Islom Taraqqiyot Banki ham tashkil etildi va islomiy tamoyillar bilan mos ravishda rivojlanish uchun moliyaviy yordam ko'rsatdi.[20]

Tiklanish harakatlari sekulyar va kapitalistik tizimlarga Shariatga mos alternativ sifatida islomiy tamoyillarga e'tibor qaratdi. Ushbu jonlanish, ayniqsa musulmon dunyosida bank va moliyaviy institutlar islomiy tamoyillarni qabul qila boshlagani bilan diqqatga sazovor bo'ldi. Foiz asosidagi kreditlashga alternativ sifatida yangi tashkil etilgan institutlar mudaraba va musharaka kabi foyda-zarar ulashish kelishuvlarini qo'llay boshladilar. Ushbu islomiy moliyaviy mahsulotlar zamonaviy islomiy bank faoliyatining asosini tashkil etdi va islomiy moliyaning global iqtisodiyotga qayta qo'shilishiga yordam berdi.[1, B.45-50]

XX asr o'rtalarida yuzaga kelgan islomiy moliya tiklanish harakati sekulyar huquqiy tizimlar tomonidan islomiy moliyaning chetlatilishiga bevosita javob bo'ldi. 1970-yillarda Yaqin Sharq va Janubi-Sharqiy Osiyoda davlatlar shariat tamoyillarini milliy moliyaviy tizimlarga qayta integratsiyalashga qaratilgan huquqiy islohotlarni amalga oshirdilar va islomiy bank faoliyati uchun huquqiy asos yaratdilar. Masalan, Misrda islomiy moliya 1963-yilda tashkil etilgan Mit Gamr Jam'arma Banki bilan rivojlana boshladi.[2, B.15-17] Maxsus huquqiy tuzilma asosida faoliyat

yuritgan ushbu bank foizga asoslangan kreditlar o'rniga foydaga sheriklik tartiblarini qo'llab, shariatga mos moliyaviy amaliyotlarning rasmiy bank tizimida ishlashi mumkinligini ko'rsatdi va boshqa mamlakatlarni shunga o'xshash modellarni o'rganishga ilhomlantirdi.

Saudiya Arabistonida esa 1970-yillarda Islom Taraqqiyot Banki (IDB) tashkil etilishi bilan islomiy moliya uchun yuridik maqom yanada mustahkamlandi. IDB nizomi riboni taqiqlab, foyda va zarar ulashish kelishuvlarini qo'llab-quvvatlaydigan huquqiy tizimni belgilab berdi. A'zo davlatlar o'rtasidagi kelishuvlar bilan huquqiy jihatdan kuchaytirilgan IDB turli yurisdiksiyalarda faoliyat olib bordi va bu islomiy moliya institutlari shariat asosidagi yagona huquqiy tizimda samarali faoliyat yuritishi mumkinligini ko'rsatdi.[21]

Malayziyada islomiy bank faoliyatiga qo'shimcha qilingan Takoful Qonuni (1984) davlat tartibga solishi ostida islomiy sug'urta faoliyatini qonuniy asosda rasmiylashtirdi. Bu qonun mamlakat kapital bozori qoidalariga mos keladigan tarzda shariatga muvofiqlikni ta'minladi. Malayziya ichki va xalqaro mijozlarni o'ziga jalb etgan muvaffaqiyati orqali islomiy moliyaviy institutlar rasmiy huquqiy tizimda rivojlanishi mumkinligini ko'rsatdi.

Tiklanish harakatlari kuchayib borarkan, ko'plab davlatlar islomiy moliyaviy institutlarning Shariatga muvofiqligini ta'minlash uchun shariat kengashlari va nazorat organlarini tashkil etdilar. Masalan, Bahrayn Markaziy Banki tomonidan tashkil etilgan Bahrayn Bank va Moliya Instituti islomiy moliya sohasida huquqiy treninglar o'tkazdi va moliyaviy tranzaksiyalar uchun shariat standartlarini belgiladi. Bugungi kunda bunday huquqiy tizimlar global iqtisodiyotda islomiy moliyani qo'llab-quvvatlab, uning o'sishi va mustahkamlanishiga hissa qo'shmoqda.[21, B.33-36].

XX asrda moliya sohasidagi islomiy tiklanish harakati nafaqat islomiy tamoyillarni qayta tiklashga qaratilgan edi, balki shariatga mos keladigan moliyaviy mexanizmlarni zamonaviy iqtisodiyotlarga qo'llab-quvvatlovchi rasmiy huquqiy tuzilmalarni ham yaratishga intildi. Bu tiklanishning markaziy jihatlaridan biri riboni (foiz) ta'qiqlash bo'lib, u zamonaviy bank amaliyotlarida qarz yoki omonatga har qanday kafolatlangan daromad olishni taqiqlash sifatida qayta talqin qilindi. Buni amalga oshirish uchun islomiy banklar riskni bo'lishish modellarini, masalan, mudaraba (foyda ulashish) va musharaka (qo'shma korxon) kabi mexanizmlarni qabul qildilar. Ushbu modellar davlat tomonidan tartibga solinadigan tizimlarda ishlashi uchun ko'plab mamlakatlarda shariat va milliy moliyaviy qonunlarga mos kelishini ta'minlash uchun maxsus nazorat tuzilmalari joriy etildi.[15, B.98-105]

Islomiy moliyaviy tiklanishning yana bir muhim jihati takoful (islomiy sug'urta)ni joriy etish edi, bu model o'zaro yordamga asoslangan. an'anaviy sug'urtadan farqli o'laroq, takofulda ishtirokchilar ehtiyoj tug'ilganda o'zaro yordam ko'rsatish uchun umumiy jamg'armaga mablag' qo'shadilar. Takofulni joriy qilish uchun uni foizga asoslangan sug'urtadan ajratib turadigan maxsus huquqiy tuzilmalar talab qilindi. Malayziya va Bahrayn kabi mamlakatlar takofulga alohida huquqiy maqom beruvchi qonunlarni joriy qildilar va jamg'armani boshqarish, foydani taqsimlash hamda risklarni bo'lishish shariat tamoyillari bilan tartibga solindi. Ushbu tuzilmalar takoful kompaniyalariga kooperativ modelda ishlash imkonini berib, islomiy normalarga mos ravishda umumiy resurslarni to'plashni qonuniy asosda ta'minladi.

Shuningdek, islom moliyasining tiklanishi sukuk (islomiy obligatsiyalar) ommalashishiga olib keldi, bu esa investitsiyalar uchun foizga emas, balki aktivlarga asoslangan model taklif qildi. Sukuk aktivlar bilan ta'minlangan investitsiyalar tamoyiliga asoslanib, investorlarning aniq aktivlar yoki loyihalardagi ulushlarni sotib olishlariga imkon yaratdi. Sukuk chiqarilishini qo'llab-quvvatlash uchun BAA va Malayziya kabi davlatlar ushbu instrumentlarning tuzilishi, savdosi va ijrosi uchun maxsus huquqiy asoslarni ishlab chiqdilar. Ushbu qonunlar aktivlarga egalik qilish, ijaraga berish va manfaatlar transferi bo'yicha qoidalarni o'z ichiga olib, sukukni global bozorlarda an'anaviy obligatsiyalarga muqobil sifatida faoliyat yuritish imkonini berdi. Sukukning qonuniy e'tirofi islomiy kapital bozorlarining kengayishiga asos yaratib, musulmon va musulmon bo'lmagan investorlarga axloqiy moliya variantlarini taklif qildi.

Axloqiy moliya ham islomiy tiklanishning asosiy tamoyillaridan biri edi. Islomiy banklar ijtimoiy farovonlik maqsadlariga mos keladigan investitsiya amaliyotlarini ilgari surib, qimor o'yinlari, alkogol va qurol ishlab chiqarish kabi zararli yoki axloqiy jihatdan nomaqbul sohalardan

qochishdi. Pokiston va Eronda qonunlar moliyaviy institutlarga islomiy axloqqa zid bo'lgan sohalarga investitsiya qilishni taqiqladi. Ushbu qoidalar kompaniyalardan Shariat auditidan o'tishni talab qildi va islomiy moliyaviy institutlar huquqiy tizimlarida islomiy tamoyillarni o'z ichiga qamrab oldi. Axloqiy moliyaga qaratilgan ushbu e'tibor islomiy banklarni an'anaviy banklardan ajratib turdi va ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli investitsiyalarga qiziqish bildirgan investorlarni jalb qildi.[22]

XIX va XX asrlarda islomiy moliyaviy institutlarning rivojlanishi siyosiy va huquqiy ta'sirlar bilan chuqur bog'liq edi. Mustamlakachilik davrida kiritilgan huquqiy tizimlardan tortib sekulyar va tiklanish harakatlarigacha, islomiy moliyaning evolyutsiyasi musulmon jamiyatlarining kengroq tarixiy tajribalarini aks ettiradi. Mustamlakachilik va sekulyarizatsiya katta qiyinchiliklarni keltirib chiqargan bo'lsa-da, islomiy moliya Shariat tamoyillarini zamonaviy iqtisodiy tuzilmalarga integratsiya qilish usullarini izlagan olimlar va islohotchilar sa'y-harakatlari bilan moslashdi. [2, B.16]

Tiklanish harakatlari islomiy moliyani qayta tiklashda muhim rol o'ynab, axloqiy va diniy tamoyillarga asoslangan moliyaviy amaliyotlarni targ'ib qildi. Bu harakatlar islomiy banklarning tashkil etilishi, Shariatga mos moliyaviy mahsulotlar va global iqtisodiyotga hissa qo'shayotgan ta'lim institutlarining rivojlanishiga turtki bo'ldi. Bugungi kunda islomiy moliya an'anaviy tizimlarga nisbatan hayotiy va axloqiy alternativ sifatida qabul qilinmoqda va butun dunyo bo'ylab – musulmon va musulmon bo'lmagan – mijozlarni jalb qilmoqda, chunki ular barqaror va ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli investitsiya imkoniyatlarini izlamoqdalar. [18, B.58-62]

XIX asrdan buyon islomiy moliyaviy institutlarning rivojlanish yo'li Shariat tamoyillarini global moliyaviy tizimlar talablariga moslashtirish bilan bog'liq murakkab huquqiy evolyutsiyani aks ettiradi. Bu rivojlanishga mustamlakachilik davridagi yevropacha huquqiy kodekslar, sekulyarizatsiya islohotlari va islomiy moliyaviy tamoyillarni zamonaviy iqtisodiyotlarga qayta tatbiq etishga qaratilgan tiklanish harakatlari ta'sir ko'rsatdi.

Mustamlakachilik davrida Yevropa kuchlari tomonidan kiritilgan huquqiy cheklovlar shariatning moliyaviy tranzaksiyalardagi qo'llanilishini chegaralab, uni ko'pincha shaxsiy huquqqa cheklab qo'ydi. Shunga qaramay, islomiy olimlar va islohotchilar shariatga mos keladigan amaliyotlarni saqlab qolish uchun mudaraba (foyda ulashish) va murabaha (narx qo'shish asosidagi moliyalashtirish) kabi moliyaviy vositalarni mustamlakachilik huquqiy tizimlariga moslashtirdilar. Ushbu moslashuvchanlik islomiy moliyaning chidamliligini ko'rsatdi, chunki u tashqi sekulyar huquqiy tizimlar doirasida ham yashab qoldi.

Mustamlakachilikdan keyingi davrda sekulyarizatsiya islohotlari an'anaviy moliyaviy tizimlarga ustuvor ahamiyat beruvchi huquqiy tizimlarni o'rnatdi va islomiy moliyani yanada chetga surdi. Turkiya va Tunis kabi davlatlar sekulyar huquqiy kodekslarni institutsionalizatsiya qilib, shariatning tijorat va moliya sohasidagi rolini cheklab qo'ydi. Natijada, islomiy moliyaviy institutlar milliy huquqiy tizimlar shariatga mos amaliyotlarni qo'llab-quvvatlamagani sababli iqtisodiy tizimning chetida qoldi. Ammo bu huquqiy cheklanish ko'plab musulmonlar orasida sekulyar modellar bilan muqobil bo'lgan islomiy moliyani axloqiy va barqaror variant sifatida ko'rgan tiklanish harakatiga sabab bo'ldi. [17, B.89-91]

Tiklanish harakatlari Shariatga asoslangan tranzaksiyalarni tan oluvchi qonunlarni qo'llab-quvvatlash orqali islomiy moliya uchun huquqiy asos yaratishda muvaffaqiyatga erishdi. Masalan, Malayziya islomiy va an'anaviy banklarning yagona huquqiy asosda faoliyat ko'rsatishi uchun ikki tomonlama bank tizimini rivojlantirdi. 1980-yillardagi Islomiy Bank Qonuni va Takoful Qonuni Malayziyada islomiy moliyani rasmiylashtirib, boshqa davlatlar uchun huquqiy namuna yaratdi. Ushbu qonuniy tan olinishi islomiy moliyaning sukun (islomiy obligatsiyalar) va takoful (islomiy sug'urta) kabi standartlashtirilgan mahsulotlar bilan ko'p milliard dollarlik soha sifatida kengayishiga yo'l ochdi.

Zamonaviy dunyoda esa musulmon mamlakatlarga konvensional bank va moliya tizimlari kirib kelgani sababli, islomiy moliyaning qanday qonuniy asoslarga tayanishi va davlat nazoratiga bo'ysunmasdan, zamonaviy huquqiy tizim ichida qanday tatbiq etilishi juda qiziqarli savol tug'dirmoqda. Bugungi global iqtisodiyotda Islomiy moliya tijoratga oid fiqh qoidalariga tayanadi, ammo musulmonlarning zamonaviy moliyaviy ehtiyojlariga moslashish uchun bu qoidalarni

moliyaviy fiqhga aylantirish talab etiladi. Bu klassik davrda qo'llanilgan tijorat shartnomalarini moliyaviy operatsiyalar uchun moslashtirish, ya'ni ularni moliyaviy shartnomalarga aylantirish zaruriyatini anglatadi.

Islom huquqiy tizimi bo'lmagan sharoitda, moliyaviy fiqh islomiy moliya huquqining yangi rivojlanayotgan tizimiga aylandi. Bu tizim an'anaviy huquqiy tuzilmalar tomonidan tartibga solinib, ularning samaradorligiga tayanadi. Aslida, islomiy moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish uchun maxsus shariat asosidagi huquqiy tizim mavjud emas, va ular milliy huquqiy tizimlar ichida faoliyat ko'rsatishga majbur bo'lmoqda.[23]

So'nggi yillarda islomiy moliyaning jadal o'sishi va global iqtisodiy tizimga integratsiyalashuvi bilan yangi huquqiy tizimning shakllanishiga turtki beruvchi tashabbuslar o'sib bormoqda. Shu tashabbuslardan biri islomiy moliyaviy operatsiyalarni standartlashtirish bo'lib, bu 19-asrda islomiy huquq tizimlarining kodifikatsiya qilinish jarayonining mantiqiy davomidir. [24] Moliyaviy operatsiyalarni huquqiy jihatdan standartlashtirish operatsiyalarni yanada oldindan ko'riluvchan, barqaror va bozor shaffofligini ta'minlaydigan qilib tuzishga qaratilgan.

Yana bir muhim tashabbus shariat standartlarini ishlab chiqish bo'lib, bu vazifani Buxgalteriya va Audit Tashkiloti (AAOIFI) amalga oshirmoqda. Ushbu standartlar islomiy moliya operatsiyalarini bir xil me'yorga solib, ularni butun dunyo bo'ylab islomiy moliya institutlari tomonidan qabul qilishga yordam beradi. Islomiy moliyaning fransuz va shariat huquqi talablarini uyg'unlashtirish uchun AAOIFI tomonidan ishlab chiqilgan 20 ta asosiy shariat standarti fransuz tiliga tarjima qilindi. Bu jarayon Parij moliya bozorini rivojlantirish bilan shug'ullanuvchi Paris Europlace tomonidan amalga oshirildi.

Shu bilan birga, Malayziya va Sudan kabi davlatlarda milliy shariat kengashlari tomonidan chiqariladigan fatvolar huquqiy hujjatlardagi noaniqlik xavfini kamaytirishi mumkin. Biroq, bu fatvolar boshqa ulamolar yoki sudlar uchun majburiy emas; ular asosan fatvo bergan fuqaholarning ma'naviy nufuziga asoslanadi.

Bugungi kunda islomiy moliya shariat tamoyillari va global moliyaviy standartlarni o'z ichiga oluvchi huquqiy tizimlar doirasida faoliyat ko'rsatmoqda. Xalqaro miqyosda kengayish davomida islomiy moliyaviy institutlar ko'pincha banklar uchun kapital talablari bo'yicha Bazil III qoidalari kabi qoidalarga rioya qilmoqdalar. Ko'pgina islomiy banklar shariat va xalqaro normativ talablar bilan mos keladigan innovatsion mahsulotlarni yaratib, ushbu standartlarga javob bermoqda. Ushbu gibrud huquqiy yondashuv islomiy moliyaning musulmonlar ko'p bo'lmagan davlatlarda ham faoliyat yuritishiga imkon berib, uning moslashuvchanligi va global iqtisodiyotga qonuniy asosda hissa qo'shish potentsialini ko'rsatmoqda.

Umuman olganda, islomiy moliyaning huquqiy evolyutsiyasi shariatni himoya qilish va uni sekulyar hamda global huquqiy tizimlarga moslashtirish o'rtasidagi nozik muvozanatni aks ettiradi. Kelajakda islomiy moliya xalqaro eng yaxshi amaliyotlarni o'zlashtirgan holda o'ziga xos axloqiy va huquqiy asoslarini saqlab qolishga intiladi. Ushbu rivojlanish, xususan, axloqiy investitsiya va barqaror rivojlanish kabi sohalarda zamonaviy moliyaviy tendensiyalar bilan uyg'unlashib, islomiy moliyaga global moliyaviy tizimda katta rol o'ynash imkonini beradi.

Iqtiboslar/Сноски/References:

1. Chapra, Muhammad Umer. *Islam and the Economic Challenge*. Leicester: Islamic Foundation, 1992. – pp. 45-50.
2. El-Ashker, Ahmed Abdel-Fattah, and Rodney Wilson. *Islamic Economics: A Short History*. Leiden: Brill, 2006. – pp. 15-17.
3. Warde, Ibrahim. *Islamic Finance in the Global Economy*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010. – pp. 37-41
4. J. Goldberg, 'On the Origins of Majālis al-Tujjār in Mid-Nineteenth Century Egypt', *Islamic Law and Society*, Vol. 6, No. 2, 1999, pp. 193–223. Goldberg refers to the introduction of special 'commercial courts in Cairo, Alexandria, Rosetta, and Damietta on 10 September 1798', p. 198.

5. N.H.D. Foster, 'Commerce, Inter-Polity Legal Conflict and the Transformation of Civil and Commercial Law in the Ottoman Empire' in E. Cotran and M. LAU (eds.), *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law*, Vol. 17, 2011–2012, pp 1–49.
6. See parag. 6.2.2 below. H.A. Hamoudi, 'The death of Islamic law', *Georgia Journal of International and Comparative Law*, Vol. 38, 2010, pp. 322–326.
7. C. Mallat, 'Commercial Law in the Middle East: Between Classical Transactions and Modern Business'..., p. 102.
8. Schacht Joseph, 'Islamic Law in Contemporary States', *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 8, No. 2, 1959, pp. 134–135
9. N. Saleh, 'The Law Governing Contracts in Arabia', *International and Comparative Law Quarterly*, XXXVIII, 1989, p. 767.
10. H.A. Hamoudi, 'The death of Islamic law'..., pp. 322–326
11. Ercanbrack states that 'the almost complete secularization of Middle Eastern legal systems other than in areas of personal status seems to confirm the notion that the state is now seen as the only viable source of central legal authority', J.G. Ercanbrack, *The Transformation of Islamic Law in Global Financial Markets...*, p. 112.
12. Vogel, Frank E., and Samuel L. Hayes. *Islamic Law and Finance: Religion, Risk, and Return*. London: Kluwer Law International, 1998. – pp. 110-115.
13. Iqbal, Munawar, and Mervyn Lewis. *Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice*. New York: Wiley, 2009. – pp. 58-62.
14. Kamali, Mohammad Hashim. *Principles of Islamic Jurisprudence*. Cairo: Islamic Texts Society, 2003. – pp. 74-79.
15. El-Gamal, Mahmoud A. *Islamic Finance: Law, Economics, and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – pp. 98-105.
16. Lewis, Mervyn, and Latifa M. Algaoud. *Islamic Banking*. London: Edward Elgar Publishing, 2001. – pp. 90-92.
17. Tripp, Charles. *Islam and the Moral Economy: The Challenge of Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – pp. 89-92.
18. Iqbal, Munawar, and David T. Llewellyn. *Islamic Banking and Finance: New Perspectives on Profit Sharing and Risk*. London: Edward Elgar Publishing, 2007. – pp. 47-49.
19. Qutb, Sayyid. *Social Justice in Islam*. Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, 1996. – pp. 55-57.
20. Wilson, Rodney. *Islamic Finance in Europe*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. – pp. 102-105.
21. Hassan, Kabir, and Mervyn Lewis. *Islamic Banking and Finance: New Perspectives on Profit Sharing and Risk*. London: Edward Elgar Publishing, 2007. – pp. 33-36.
22. Kahf, Monzer. *The Islamic Economy: Analytical Study of the Functioning of the Islamic Economic System*. Indiana: American Trust Publications, 2004. – pp. 29-31.
23. N.H.D. Foster, 'Dispute Resolution and Insolvency in Islamic Finance: Problems and Solutions' in N.H.D. Foster, D. Neo (eds) *Dispute Resolution and Insolvency in Islamic Finance: Problems and Solutions – Workshop 19 September 2013: Report of Proceedings*, SOAS Law of Islamic Finance Working Papers Series, 2014, p. 12.
24. J.G. Ercanbrack, *The Transformation of Islamic Law in Global Financial Markets...*, p. 112

ISSN 2181-9130

Doi Journal 10.26739/2181-9130

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

9 ЖИЛД, 12 СОН

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ 9, НОМЕР 12

JOURNAL OF LAW RESEARCH

VOLUME 9, ISSUE 12

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000